

Artur JANCZUK

Szkoła Główna Handlowa, Szkoła Doktorska, Warszawa, Polska

Rosyjskie działania w Ukrainie w 2022 r. w świetle koncepcji „modernizacji defensywnej” Francis Fukuyamy

Russian Performance in Ukraine in 2022 in the Light of Francis Fukuyama’s Concept of “Defensive Modernization”

• Abstrakt •

Zaproponowana przez Francis Fukuyamę koncepcja „modernizacji defensywnej”, tzn. specyficznej adaptacji państwa do zmian zachodzących w jego środowisku, oferuje, jak się wydaje, atrakcyjne narzędzia poznawcze, służące do wyjaśniania poziomu efektywności systemów autokratycznych. Autor dokonuje przeglądu oryginalnych założeń teorii F. Fukuyamy i zestawia je z danymi dotyczącymi specyfiki i przebiegu działań Federacji Rosyjskiej w Ukrainie po 24 lutego 2022 r., przekonując, że niska skuteczność tej operacji militarnej znajduje pierwotną przyczynę w rosyjskich rozwiązaniach ustrojowych, a więc – innymi słowy – jest immanentnie związana z nieoliberalnym, autokratycznym charakterem reżimu. Autor dokonuje również krytyki koncepcji „modernizacji defensywnej”, wskazując na specyfikę uwarunkowań determinujących przebieg procesów decyzyjnych w reżimach autokratycznych. Uwarunkowania te prowadzą nierzadko do nieracjonalnego, a więc trudnego w prognozowaniu charakteru wspomnianych procesów.

Słowa kluczowe: Ukraina; Rosja; Francis Fukuyama; modernizacja defensywna; wojna; efektywność

• Abstract •

The idea of “defensive modernization” (i.e., a specific kind of states’ adaptation to environmental changes), proposed by Francis Fukuyama, seems to offer an attractive explanatory tool about autocratic regimes’ level of performance. The author reviews the original theory by F. Fukuyama, and compares its premises to the data on the Russian Federation’s actions in Ukraine since February 24, 2022 – proposing that the low effectiveness of that military operation stems primarily from the shape of the Russian regime (i.e., is inherent to its non-liberal, autocratic character). The author also performs a critique of the concept of “defensive modernization” by raising the problem of the determinants of decision-making in autocratic systems – which oftentimes deprives the process of rationality, resulting in a high degree of prognostic difficulty.

Keywords: Ukraine; Russia; Francis Fukuyama; defensive modernisation; war; effectiveness

Wprowadzenie

Zaproponowana przez Francisa Fukuyamę koncepcja modernizacji defensywnej, tzn. adaptacji państwa do zmian zachodzących w jego środowisku, oferuje atrakcyjne narzędzia eksplanacyjne, odnoszące się do systemów politycznych państw niedemokratycznych. Wydaje się, że przypadek Federacji Rosyjskiej obrazuje dobitnie prawidłowość założeń przyjętych w ramach tej koncepcji. Fukuyama twierdzi bowiem, że systemy liberalno-demokratyczne i rynkowe w sferze długookresowej efektywności mają przewagę nad systemami o odmiennych charakterystykach. Można zatem postawić hipotezę, że właśnie to zjawisko stoi za niską efektywnością rosyjskich działań zbrojnych w Ukrainie po 24 lutego 2022 r. Hipoteza ta opiera się na założeniu, że skuteczność działań Federacji Rosyjskiej nie przystaje do zasobów posiadanych przez to państwo, gdyż były one wykorzystywane nieefektywnie. Sama nieefektywność w wykorzystywaniu zasobów wynika natomiast z faktu, że niedemokratyczny i nieliberalny system polityczny doprowadził do wytworzenia niekorzystnego zestawu uwarunkowań decydowania oraz implementacji decyzji. Sam F. Fukuyama nie abstrahuje od powyższego twierdzenia i – w publikacjach cytowanych dalej – wyartykułował już tę tezę na wysokim poziomie ogólności. Wydaje się jednak, że waga zjawiska predestynuje ją do dokładniejszego zbadania – z jednej strony stanowiącego przypadek analitycznego (eksplanacyjnego) testowania teorii, z drugiej – zawierającego także elementy krytyki.

Ze względu na bieżący, niezwykle dynamiczny charakter wydarzeń będących przedmiotem analizy, niejednokrotnie konieczne okazywało się arbitralne określenie zakresu chronologicznego badania¹ oraz wykorzystanie źródeł zwykle uznawanych za cechujące się ograniczoną wiarygodnością. Wydaje się, że użycie tych danych jest usprawiedliwione okolicznościami; niemniej, w celu zniwelowania znaczenia ewentualnych przeinaczeń, pojedyncze doniesienia traktowano krytycznie, a także dołożono starań, aby informacje te pochodziły w miarę możliwości z więcej niż jednego źródła. Ogólny charakter opracowania pozwala sądzić, że wnioski formułowane na wysokim poziomie analizy nie zmieniłyby się co do meritum nawet wówczas, gdyby jedynie część tych doniesień okazała się przeinaczona lub nieprawdziwa. W obliczu ogólnego obrazu działań zbrojnych w Ukrainie po 24 lutego 2022 r. nie ulega bowiem wątpliwości, że całkowita efektywność funkcjonowania rosyjskiej administracji państwowej ma ograniczony charakter, nie przystaje do percepcji

¹ Z perspektywy pierwszego kwartału 2023 r. – a więc po upływie około roku od rozpoczęcia operacji – na wspomnienie zasługuje jednak fakt, że nie wydaje się, aby sytuacja uległa zasadniczej zmianie względem stanu przedstawionego w niniejszym tekście.

potencjału Federacji Rosyjskiej, jaka wyłania się ze zwykle stosowanych zobrazowań potęgi, a także jest niesatysfakcjonująca dla Kremla i zastanawiająca dla zachodnich polityków, komentatorów czy ekspertów.

Adaptacja defensywna według Francisa Fukuyamy

Francis Fukuyama twierdzi m.in., że „[T]echnologia oferuje przeważającą przewagę militarną tym państwom, które ją posiadają, więc – biorąc pod uwagę utrzymujące się w międzynarodowym systemie państw ryzyko wojny – żadne państwo, które ceni swoją niepodległość, nie może ignorować potrzeby modernizacji defensywnej” (Fukuyama, 1992, s. xiv). Należy wspomnieć, że modernizacja, obok adaptacji kulturowej, może być postrzegana jako jedna z dwóch płaszczyzn zjawiska dostosowywania się państw do zmian zachodzących w środowisku. W tym ujęciu zjawisko modernizacji odnosi się przede wszystkim do zmian technologicznych, podczas gdy adaptacja kulturowa – do wzorców społecznych. Oba zjawiska adaptacyjne są jednak ze sobą powiązane, gdyż kombinacje działań do nich się odnoszących (stymulowanie, unikanie czy blokowanie itp.) determinują ich konsekwencje (Pietraś, 1990, ss. 20–24, 124–125, 131; Pietraś, 2004, ss. 20–21; Huntington, 1997, ss. 93–103; por. Marczevska-Rytko, 2010, s. 206). W tym ujęciu procesy adaptacji kulturowej i modernizacji nie są ze sobą tożsame co do swojej istoty, ale pozostają splecione co do przebiegu i skutków. Niektórzy autorzy, w tym F. Fukuyama, podążają jednak dalej, postrzegając te procesy jako tak głęboko ze sobą związane, że w zasadzie nierozdzielne. Badacz ten stwierdza wprost: „Nie chodzi tu tylko o Internet, ale także o faksy, telefony, telewizję – szereg zmian technologicznych, które spowodowały szybszy przepływ informacji. Te procesy są w większości nieodwracalne. Można odciąć swój kraj od handlu, wymiany międzynarodowej; trudniej się odciąć od informacji” (za: Marczevska-Rytko, 2010, s. 29).

Fukuyama uogólnia zatem, że w modernizacji defensywnej nie chodzi jedynie o zdobywanie i stosowanie technologii *sensu stricto*, ale raczej o wpływanie na uwarunkowania tego procesu. Efektywna modernizacja defensywna nie polega chociażby na zakupie technologii, lecz na całościowej reformie systemu („struktur społecznych”), w ramach którego ma ona być stosowana – „[W]iększość państw nie ma możliwości odrzucenia technologicznego racjonalizmu nowoczesności, jeżeli pragnie zachować swoją autonomię narodową”² (Fukuyama, 1992, s. 76). Dotyczy

² F. Fukuyama wylicza, że chodzi m.in. o „zjednoczenie narodowe” i znoszenie powiązań religijnych, klanowych czy regionalnych, gdyż potencjał terytorialny i demograficzny przekładają się na

to bynajmniej nie tylko wojskowości, ale również tego wszystkiego, co kształtuje skuteczność kompleksu militarno-przemysłowego *sensu largo*, a więc urbanizacji, meritokracji (tutaj: głównie równości szans) i mobilności społecznej oraz „racjonalnej biurokracji” (Fukuyama, 1992, ss. 77–79). Innymi słowy, centralnym wymogiem jest rozwój ludzki i społeczny³. Stąd też „wzorzec” identyfikowany przez tego autora, według którego – jakkolwiek istnieją przypadki przeciwne – w ramach szerszego, perspektywicznego obrazu można zaobserwować wzrost znaczenia liberalizmu „jako idei” determinującej funkcjonowanie państw. Nie oznacza to bynajmniej, że ustroje oparte na zasadach liberalnych są idealne, ani że proces ten przebiega w pełni liniowo; w obliczu całokształtu historii powszechnej, liberalna demokracja „zaczyna [jednak] zajmować szczególne miejsce”, od 1776 r. zwiększając swój zasięg (Fukuyama, 1992, ss. xxi, 42–48).

Podsumowując, F. Fukuyama argumentuje, że „modernizacja defensywna” polega na przemianach zachodzących w obrębie systemów społeczno-politycznych, ukierunkowanych na liberalizację i demokratyzację. Są one wymuszane faktem, że liberalna demokracja i ustrój rynkowy mają przewagę w sferze efektywności ponad innymi formami organizacji społeczeństwa. Aby przetrwać i móc skutecznie rywalizować w stosunkach międzynarodowych, państwa muszą zatem poddać się tym przemianom. Zdarza się co prawda, że dzięki innym uwarunkowaniom (np. geograficznym) „[m]ożliwe jest uniknięcie wymagań racjonalizacji technologicznej przez pewien czas” lub, po prostu, „kraje mogą mieć szczęście” (Fukuyama, 1992, s. 76). Tym, co ma największe znaczenie, jest jednak ogólny trend, wykazujący rosnące znaczenie liberalizmu i demokracji.

Fukuyama zwraca uwagę, że powyższej tezie o istnieniu stosunkowo stałej tendencji popularyzacji demokracji liberalnej i systemów rynkowych, nie przeczą sytuacje, w których czasowo na znaczeniu zyskują systemy autokratyczne i nierynkowe. W przypadku renesansu autokracji w latach 30. XX w. faszyzm „został zniszczony nie przez powszechną rewolucję moralną, wycelowaną przeciwko niemu – gdyż wielu ludzi było

zdolności rywalizacyjne; o tworzenie centralnej władzy zwierzchniej dysponującej instrumentami regulacyjnymi i fiskalnymi – w celu zarządzania zasobami; o budowę systemów edukacji w celu wytworzenia elity zdolnej do wykorzystywania technologii i nadążania za przemianami zachodzącymi poza granicami kraju; o tworzenie co najmniej perspektyw poprawy sytuacji gorzej sytuowanych (najliczniejszych) klas społecznych – aby umożliwić skuteczną mobilizację (Fukuyama, 1992, ss. 73–74).

³ Jak obrazowo stwierdza ten badacz, przywołując zresztą przykład ograniczonej efektywności społeczno-gospodarczej systemu PRL: „Gdy generał Jaruzelski ogłosił stan wojenny w Polsce w 1981, odkrył, że polska armia nie jest w stanie zmusić ludzi, aby pracowali ciężiej, byli innowacyjni i podejmowali ryzyko lub aby zrobili cokolwiek spośród tego, co jest niezbędne do wytworzenia skutecznej gospodarki postindustrialnej” (Fukuyama, 1989a).

skłonnych przyznać tej idei rację, dopóki zdawała się ona przyszłościową – ale [przez] swój brak sukcesu” – tzn. przez porażkę, którą ostatecznie poniósł jako ideologia i baza dla systemów politycznych, wywołując własną destrukcję. Z kolei komunizm stracił część swojego znaczenia jako alternatywa dla kapitalizmu, gdyż rozwarstwienie społeczne, istniejące w okresie kształtowania się jego doktryn, znacząco zmniejszyło swój zakres w państwach późniejszego konkurencyjnego bloku (por. Fukuyama, 1992, ss. 75–76; Fukuyama, 1989a). Należy jednak zwrócić uwagę, że nawet w Chińskiej Republice Ludowej opuszczono szereg założeń marksizmu-leninizmu, niewątpliwie przybliżając ją bardziej do standardów zachodnich, aniżeli miało to miejsce w okresie maoizmu (Fukuyama, 1989b). Również problemy demokracji XXI w. nie sprawiły, że F. Fukuyama porzucił swoją pierwotną percepcję. Podsumowując wydarzenia takie jak *Brexit* czy zwycięstwo D. Trumpa w wyborach w 2016 r., zauważa: „W latach 30. też mieliśmy niepowodzenia, które przetrwaliśmy. W latach 70. mieliśmy kolejne komplikacje związane z kryzysem naftowym i wysoką inflacją w sporej części świata. Idea postępu historycznego nie jest martwa. Czasami doświadcza się niepowodzeń, ale leżące u podstaw instytucje oraz idee są silne i przetrwały już długi okres, i przetrwają nadal” (Buszujew, 2022). Dalej F. Fukuyama dowodzi, że chińskie decyzje związane ze sposobem zwalczania COVID-19 i samo rozpoczęcie wojny w Ukrainie („Rosja nie zaatakowałaby Ukrainy, gdyby była demokracją”) dowodzą głębokiej niedoskonałości również tych systemów, którą F. Fukuyama przeciwstawia rosyjsko-chińskiej narracji o wyższości autokracji nad demokratyczną obstrukcją decyzyjną i niezdecydowaniem (Fukuyama, 2022; Matlak i in., 2022). Innymi słowy, zdaniem F. Fukuyamy nieefektywność autokracji – także relatywna – sprawia, że w długiej perspektywie jej czasowe sukcesy nie fałszują tezy o adaptacji defensywnej. Stąd też wywodzi on, że jeżeli Ukraina ostatecznie zwycięży, zburzy to narrację o rzekomej efektywności autokracji i uczyni zadość potencjalnej potrzebie, aby „każde pokolenie [...] ponownie nauczyć się lekcji, iż alternatywy dla demokracji liberalnej prowadzą do przemocy, represji i[,] ostatecznie[,] fiaska ekonomicznego” (Fukuyama, 2022).

Efektywność działania rosyjskich sił zbrojnych na terytorium Ukrainy po 24 lutego 2022 r. a potencjał Federacji Rosyjskiej

Różnice w potencjale i roli, występujące pomiędzy Rosją i Ukrainą (zob. np. Kiczma, Sułek, 2020, ss. 22–23, 32–33, 45; Global Firepower, 2023; SIPRI, 2023), sprawiły, że w przededniu rozpoczęcia operacji niektórzy komentatorzy przewidywali upadek Kijowa i uchodźstwo prezydenta w ciągu kilku dni na skutek m.in. liczby personelu oraz stawiania się przez siły zbrojne Federacji „o wiele bardziej skuteczną potęgą

militarną dzisiaj niż w jakimkolwiek momencie od rozpadu Związku Radzieckiego”. Modernizacja miała bowiem doprowadzić do podniesienia poziomu wykształcenia, uzbrojenia i planowania (Shultz, Brimelow, 2022; Gatopoulos, 2022). Wydawało się zatem, że Rosja była jedną z głównych potęg militarnych na świecie. Pokonanie przeciwnika, niezdolnego nawet do pretendowania do roli mocarstwa regionalnego, nie powinno więc nastręczać jej szczególnych trudności. Alex Gatopoulos (2022) stwierdza więc, że „iluzja rosyjskiej potęgi militarnej została rozbita w pierwszych tygodniach [inwazji]”. Andriy Zagorodnyuk (2022) pisze natomiast: „[p]onad sześć miesięcy od rozpoczęcia inwazji [...] Władimira Putina jest oczywiste, że jego armia w istocie jest instytucją głęboko wadliwą; prawie całkowicie nieprzypominającą nieskazitelnej siły bojowej [znanej z] defilad na Placu Czerwonym i [z] kremłowskiej propagandy” – i dalej: „skala niedawnego zwycięstwa Ukrainy [we wrześniu 2022 r. w północno-wschodniej części kraju] zdumiała cały świat, ale chyba nikt nie był tak zaskoczony, jak sami Rosjanie”. Rekapitułując, nie ulega wątpliwości, że rezultaty, jakie strona rosyjska osiągnęła w 2022 r., mogą być uznane za znacząco niższe od oczekiwanych. Innymi słowy, zakres tych postępów nie znajduje uzasadnienia w powierzchownych danych ilościowych. Jest on możliwy do wytłumaczenia za pomocą danych jakościowych.

Z dotychczas dostępnych danych wyłania się obraz, według którego główne problemy, z którymi spotkały się rosyjskie siły zbrojne, były ułożone w trzech obszarach: sił (niewystarczające wykształcenie i demoralizacja – prowadzące do nieefektywności, dezercji, autosabotażu, defetyzmu – i nieefektywne dowodzenie), logistyki i komunikacji (niedostępność materiałów, brak skutecznej komunikacji, podatność na ingerencję wroga) oraz środków technicznych *sensu stricto* (przestarzałych, zaniedbanych, niedostępnych, nie w pełni sprawnych) (np. Arhipowa, Reszka, 2022, ss. 20–23; Axe, 2022; Balevic, 2022; Dresch, Carroll, 2022; Harding, 2022; HoldLow81, 2022; Kaonga, 2022; Levitt, McCullough, 2022; Musumeci, 2022; Steinbuch, 2022; Cenzor.net, 2022; Grozev, 2022a; Grozev i in., 2022; np. Defence Connect, 2022; Telenko, 2022a; Telenko, 2022b; Nexta, 2022; Xudosi, 2022). Podobnego zdania jest wielu autorów dotychczas zajmujących się tym problemem. Na przykład Robert Dalsjö, Michael Johnson i Johan Norberg (2022, s. 7) dowodzą, że głównymi czynnikami, stojącymi za nieefektywnością działania sił zbrojnych Federacji, były korupcja oraz surrealizm percepcji. Jak deklarują: „wojna brutalnie obnaża nieprawidłowości czasu pokoju”. A. Zagorodnyuk (2022) wspomina o „dysfunkcjonalnej kulturze dowodzenia”. A. Gatopoulos (2022) zwraca uwagę, że problemy z dowodzeniem doprowadziły do sytuacji, gdy rosyjskie kolumny niszczone były „hurtowo”, a dowódcy zostali zmuszeni do przebywania w bezpośredniej bliskości pola walki, co wielu z nich przypląciło życiem, pogłębiając jeszcze chaos.

Seth G. Jones (2022) wymienia z kolei niedostatki logistyczne i planistyczne oraz niedostateczne przygotowanie bojowe; autor ten powraca także do surrealizmu percepcji, obecnego w scenariuszach opracowywanych przez stronę rosyjską przed rozpoczęciem inwazji. Z kolei Denys Davydenko, Margaryta Khvostova i Olga Lymar (2022) podkreślają zwłaszcza ten ostatni element – dobór zakresu sił i środków był po stronie rosyjskiej podyktowany przede wszystkim przez błędne dane odnoszące się do zachowania społeczeństwa ukraińskiego. Niedostatki te zostały jeszcze spotęgowane przez braki logistyczne, u których podstaw leżały m.in. działania strony ukraińskiej, korupcja, zaniedbania, niedostatki dowodzenia i przedkładanie efektów politycznych ponad militarne. Richard H. Shultz i Benjamin Brimelow (2022) identyfikują natomiast przede wszystkim: problemy z logistyką i utrzymaniem technicznym sprzętu; niedostateczne wyszkolenie i doświadczenie zaangażowanych sił (m.in. problemy ze współdziałaniem rodzajów sił zbrojnych); problemy z dowodzeniem i komunikacją, zwłaszcza w obliczu scentralizowanego charakteru systemu dowodzenia. Andrew S. Bowen (2022) wskazuje na niewłaściwe decyzje na poziomie taktycznym, nieefektywność logistyczną i komunikacyjną, braki w personelu oraz problemy z dowodzeniem i kontrolą; jak wskazuje, strona ukraińska okazała się bardziej adaptowalna i elastyczna. Powyższe można więc uogólnić, stwierdzając, że problemy, na które natrafiły siły rosyjskie, związane były nade wszystko ze specyfiką dowodzenia oraz relacjami sił zbrojnych z decydentami politycznymi, oparciem procesów decyzyjnych na percepcji o charakterze surrealistycznym, niewłaściwym funkcjonowaniem systemów logistycznych i komunikacyjnych, niedostatecznym poziomem utrzymania technicznego, a także niedostatkami wyszkolenia personelu.

Ustrój Federacji Rosyjskiej jako uwarunkowanie efektywności działania rosyjskich sił zbrojnych na terytorium Ukrainy po 24 lutego 2022 r.

Niedemokratyczny i nieliberalny charakter rosyjskiego systemu politycznego nie budzi wątpliwości (czysto formalnie można podać np. Freedom House, 2022; Reporters Without Borders, 2022 – gdzie dodaje się: „Od kiedy Rosja dokonała inwazji na Ukrainę w lutym 2022, niemal wszystkie niezależne media zostały zdelegalizowane, zablokowane i/lub ogłoszone »zagranicznymi agentami«. Wszystkie pozostałe poddawane są wojskowej cenzurze”).

Mechanizmy, które doprowadziły do powstania kontrastu pomiędzy kształtem reżimu wynikającym z konstytucji (zob. np. Kowalska, 2007, ss. 127, 140) a praktyką polityczną tego systemu, zaznaczyły swoje oddziaływanie już w początkowym

okresie kształtowania się jego współczesnej postaci. Na początku lat 90. XX w. Rosja odziedziczyła po ZSRR system głęboko skorumpowany, w którym „Wiele osób [...] [m.in.] polegało na sieciach opartych na zaufaniu, aby dzielić korzyści z sowieckiej gospodarki i uzyskiwać dostęp do szeregu rent [*rents*]⁴” (Stephenson, 2015, ss. 2, 20–21). Osłabienie (częściowo zamierzone) struktur państwa doprowadziło do wzrostu znaczenia tych powiązań, sprawiając, że „przyćmiły” one potencjał organów władzy publicznej. „Dzika prywatyzacja” wytworzyła stan dwukierunkowej zależności pomiędzy gospodarką, polityką i przestępczością, w ramach której utrzymywanie wzajemnych relacji stało się procederem opłacalnym dla aktorów wchodzących w skład każdej spośród wymienionych sfer. W okresie prezydentury Borysa Jelcyna zdecydowana większość podmiotów gospodarczych powiązana była ze światem przestępczym. Otoczenie prezydenta zmuszone zostało do tolerowania korupcji i zaniku dyscypliny w organach siłowych, od których posłuszeństwa w znacznym stopniu zależała stabilność władzy politycznej. Przedsiębiorstwa zostały więc uzależnione od nieformalnych powiązań. Przestępcy – za pośrednictwem m.in. kontroli nad systemem medialnym – uzyskali znaczny wpływ na politykę (włącznie z parlamentem; w tym np. na proces wyborczy) (Galeotti, 2020, ss. 139–146; Stephenson, 2015, *passim*; Klebnikov, 2010, *passim*). Gangi wyewoluowały do postaci organizacji mafijnych z kontrolą polityczną, koegzystując ze strukturami władzy publicznej. Konsekwencje pragmatyczne powyższego stanu niewątpliwie miały znaczną wagę⁵. Stąd też nadspodziewanie niska efektywność sił rosyjskich w Czeczenii. Daleko sięgały również konsekwencje ekonomiczne, polegające zarówno na uszczupleniu przychodów budżetowych, jak i na pomnażaniu wydatków. Doprowadziło to przede wszystkim do pogłębienia załamania gospodarczego i patologicznego przebiegu procesów prywatyzacyjnych, a w konsekwencji do wzrostu stratyfikacji społecznej (Klebnikov, 2010, ss. 8, 11, 42, 46, 51–54, 240, 264–265; por. Gaddy, Gale, 2005; Chua, 2003, s. 79; Arhipowa, Reszka, 2022, s. 23), która – jak omówiono w dalszej części tekstu – stanowi ogniwo „błędnego koła”, determinującego znaczne wpływy polityczne oligarchii. Innymi słowy, stan

⁴ Określenie *rent*, użyte przez S. Stephenson, należy traktować w znaczeniu *stricte* ekonomicznym, tzn. jako nadwyżkę ceny ponad koszty produkcji (por. Główny, 2000, s. 305; Pass, 1991, s. 461). Ponadto S. Stephenson (2015, s. 77) uważa określenie „korupcja [*corruption*]” za zanedo upraszczające – nieoddające istoty oddziaływania wspomnianych wcześniej wielowymiarowych sieci powiązań (ekonomicznych, zaufania, lojalności). W niniejszym tekście termin ten używany jest w znaczeniu szerszym, wykraczającym poza potoczne pojmowanie zjawiska korupcji jako łapownictwa.

⁵ Tylko w sferze bezpieczeństwa obejmowały one m.in. problemy z ochroną informacji niejawnych, proliferacją broni masowego rażenia, utratą części sprzętu wojskowego w wyniku nielegalnej sprzedaży, odpływem kompetentnego personelu i zastępowaniem go osobami dobranymi wedle klucza politycznego, patologiami w sferze zamówień publicznych.

ten godzi m.in. w potencjał gospodarczy i militarny Rosji (a aspekty te pozostają przecież ze sobą w głębokiej współzależności⁶).

W okresie prezydentury Władimira Putina zasady współistnienia władzy państwowej i przestępczości zorganizowanej zostały przeformułowane. Jak uogólnia Mark Galeotti (2020, s. 10): „tradycyjne gangsterstwo [wówczas] ustąpiło miejsca kleptokracji”, co, paradoksalnie, pozwoliło na wzrost poziomu stabilności i bezpieczeństwa wewnętrznego. Putin – sam wzmacniając swoje wpływy dzięki zachowaniom o korupcyjnym charakterze (Klebnikov, 2010, ss. 280–283) – doszedł do władzy z wizją silnego państwa, w którym organy państwowe nie są zaangażowane w rywalizację o faktyczne władztwo terytorialne z aktorami niepaństwowymi. Nietrudno jednak zauważyć, że wcześniej efekty polityki rządu, gdy tylko znajdowały się w kolizji z interesami świata kryminalnego, były niwelowane przez korupcję i nieskuteczność państwa. Stąd też wypracowana została formuła pokojowej koegzystencji w zamian za odstąpienie od kontestacji władzy państwowej i ograniczenie przemocy. Państwo „wchłonęło [więc] świat przestępczy” (Galeotti, 2020, ss. 147–148, 297–298, 314–315, 333). Pozwoliło to na odzyskanie równowagi politycznej po burzliwym okresie lat 90.; miało jednak swoje konsekwencje, z których najistotniejszą wydaje się uzyskanie przez organizacje przestępcze decydującego głosu w procesach decydowania politycznego. Pozbawiona *de facto* ewaluacji wyborczej władza zwierzchnia jest bowiem zdolna do czynienia ustępstw wobec oligarchii. Toteż przyznaje usatysfakcjonowaniu tej grupy priorytet wyższy niż wypełnianiu przez państwo funkcji społecznych (por. Galeotti, 2020, s. 314).

Jeffrey A. Winters (2011, ss. 2–3, 33–36, 135, 277) nie ma wątpliwości co do faktu, że współczesne państwo rosyjskie jest w istocie oligarchią. Badacz ten klasyfikuje je dokładniej – w wypracowanej typologii – jako oligarchię „sultanistyczną [*sultanistic*]”, czyli charakteryzującą się nade wszystko zjawiskiem klientelizmu wobec

⁶ Jak należy dodać, jest to zagrożenie także dla bezpieczeństwa społecznego nie tylko w wymiarze rosnącego rozwarstwienia czy destabilizującej niemocy organów państwa. S. Stephenson (2015, ss. 8–9, 233) podkreśla, że struktury mafijne są mocno osadzone w rosyjskich społecznościach lokalnych, a sfera publiczna przesycona jest nawiązaniami do wzorców typowych dla tego środowiska („odniesieniami do gangsterskich kodeksów postępowania”). Oznacza to, że ulokowane w tym sektorze zagrożenia mają nie tylko charakter strukturalny, ale również ideologiczny i aksjologiczny. Trafną ilustracją tego stanu jest przytaczana przez tę autorkę „Niepisana konstytucja” – satyryczny utwór Władimira Pastuhowa, stanowiący fikcyjną ustawę zasadniczą, według której najważniejszym czynnikiem legitymizującym, determinującym hierarchię i wyznaczającym granice działania władzy publicznej jest brutalna siła (por. Pastuhov, 2017). Nietrudno zauważyć, że państwo, w którym siła staje się ostatecznym sposobem rozwiązywania konfliktów i uzyskiwania władzy politycznej, a stosunki społeczne kształtowane mają być w zgodzie z zasadami mafijnymi, nie stwarza swojemu społeczeństwu optymalnych warunków do partycypacji obywatelskiej i rozwoju.

czołowego spośród oligarchów (rządzącego „osobiście, arbitralnie i dyskrejonalnie”). Winters (2011, ss. xiii, xvii, 4, 7, 19, 25, 33) postrzega oligarchiczną formę rządów jako zjawisko samonapędzające się, które swój początek bierze z ponadprzeciętnej możliwości oddziaływania wybranych jednostek czy grup, płynącej z posiadania ponadprzeciętnych zasobów. Przedsięwzięcia podejmowane dzięki niej skupiają się następnie na ochronie interesów oligarchów, pomnażając rozwarstwienie i stając się odporne na „rozproszenie czy wyrównywanie” (a więc na redystrybucję). Powstają ekstremalne nierówności ekonomiczne, prowadzące do równie głębokiej nierówności politycznej.

Jedyną metodą skutecznego ukrócenia władzy oligarchów jest usunięcie przyczyn dysproporcji majątkowych, skutkujących – jak wspomniano – dysproporcjami wpływu (Winters, 2011, ss. 10, 135–136, 277). W Rosji jednak oligarchia nie tylko zabezpieczona jest przed ewentualnymi działaniami państwa, gdyż korzysta z protekcji struktur siłowych, a ich kadry przenikają się, ale, ze względu na dostęp do środków publicznych, okazuje się również odporna na krajowe i międzynarodowe zawirowania ekonomiczne (Galeotti, 2020, ss. 284, 287–288, 316). Jak, posługując się słowami Jeana-Jacques’a Rousseau, stwierdza S. Stephenson (2015, s. 63), w Rosji „przebiegła uzurpacja przekształcona została [więc] w niezbywalne prawo”; korupcja stała się „niezbędnym” elementem ładu społecznego. Gangi znane z lat 90. utraciły część znaczenia; wielu z ich członków zostało jednak włączonych w organy państwa oraz legalną gospodarkę. Wytworzono sieci kontrahentów, przywódcy mafijni stali się biznesmenami i politykami. Dotyczy to także struktur siłowych, które zaczęły odgrywać rolę głównego dostawcy patronażu (Stephenson, 2015, ss. 8–9, 64, 81–85, 151, 237). Godzi to w rozwój gospodarczy, przemysł, położenie konsumentów. Stąd też m.in. niezwykle wysokie koszty inwestycji państwowych (np., jak podaje M. Galeotti, igrzysk w Soczi), do których prowadzą niegospodarność, defraudacje, a także korupcja i jej degenerujący wpływ na jakość procesów decyzyjnych (Galeotti, 2020, ss. 14, 290–291; por. Klebnikov, 2010, ss. 301, 264–265). Występują jednak także konsekwencje bardziej dalekosiężne – demokratyzacja i prywatyzacja zostały, w wyniku zdominowania percepcji społecznej przez rosyjskie doświadczenia z przełomu XX i XXI w., trwale skompromitowane. Co więcej, podobnie jak w przypadku Czeczenii w latach 90., również operacje militarne na Krymie i w Donbasie częściowo mają genezę w interesach oligarchii; zostały też wykorzystane do „zalegalizowania” struktur mafijnych w charakterze rebeliantów (Klebnikov, 2010, ss. 51–52, 301; Galeotti, 2020, ss. 303–310). Innymi słowy, symbiotyczna relacja oligarchów z władzą publiczną nabrała wymiaru geopolitycznego.

Uogólniając, oligarchiczna elita społeczno-polityczna stanowi więc zwornik wszystkich gałęzi władzy, a zabezpieczenie jej interesów – wiodącą determinantę

decydowania politycznego, zastępującą jakąkolwiek troskę o dobro wspólne (por. np. Pavroz, 2017, *passim*). W sytuacji efektywnego braku podziału i równoważenia władz, ani praworządność, ani prawa jednostki nie mogą zostać efektywnie zabezpieczone (por. Bichta, Podolak, Żmigrodzki, 2013, ss. 29–30; Hansen, 2010, s. 512; o podobnym mechanizmie zob. Sokół, 2014, ss. 44–45). W tym sensie oligarchia typu „sultanistycznego” ze swojej istoty sprzeczna jest z zasadą państwa prawa. To z kolei prowadzi do obniżenia długookresowej efektywności w realizacji funkcji społecznych państwa (szerzej zob. Janczuk, 2021a, ss. 72–84). Relatywnie niski (por. Pavroz, 2017, s. 153) poziom efektywności stanowi wynik połączenia surrealizmu percepcji jako uwarunkowania decydowania politycznego, stanowiącego o nieoptymalnym charakterze treści decyzji (por. Janczuk, 2021a, ss. 73–74; Pietraś, 2004, ss. 15–17); korupcji (rozumianej, jak wspomniano, szeroko – jako łapownictwo, ale również m.in. nepotyzm) i klientelizmu politycznego, prowadzących do spadku efektywności gospodarczej; niezrównoważenia rozwojowego wywołanego przyznaniem funkcjom społecznym państwa niskiego priorytetu; wreszcie, rosnących kosztów stabilizacji systemowej (por. Janczuk, 2021a, *passim*; o podobnym mechanizmie zob. Pańków, 1982, *passim*).

Stephenson (2015, ss. 67–68) trafnie przytacza przykłady Europy wczesnego kapitalizmu oraz „neoliberalnej” transformacji gospodarczej w Ameryce Łacińskiej i Afryce Subsaharyjskiej jako do pewnego stopnia analogiczne do sytuacji w Rosji⁷. Za Volkerem R. Berghahnem autorka ta wyjaśnia, że w Europie problemy obecnie występujące w Rosji okiełznane zostały dzięki pacyfikacji stosunków gospodarczych przez państwo – jego monopol fiskalny i samoorganizację aparatu (oraz, jak należy dodać, podtrzymanie monopolu na przymus – por. Winters, 2011, ss. 33, 35, 66–67, 136).

Rosyjskie uwarunkowania ustrojowe a koncepcja „modernizacji defensywnej”

Wspominany V. R. Berghahn (2002, ss. 1, 9–25, 58–59, 64–69, 138–139) stan stosunków społecznych w świecie zachodnim przed 1914 r. określa jako m.in. charakteryzujący się rażącymi nierównościami, prowadzącymi do radykalizacji,

⁷ Przy tym należy odnotować, że – abstrahując od precyzji analogii – z punktu widzenia aplikowalności historia Europy Zachodniej ma o tyle większy walor, iż to w tej części świata doprowadzono do rozwiązania znacznej części problemów obserwowanych w przypadku współczesnej Rosji – a z pewnością większej ich części aniżeli w Afryce i Ameryce Łacińskiej.

przemocy i imperializmu. Modernizacja skutkowała jednak także rozwojem społeczno-gospodarczym, a ten – tendencjami reformistycznymi. Przed „wielkim kryzysem” fundamenty budowanego wówczas dobrobytu były jednak „chwiejne”; wiązały się z kartelizacją i monopolizmem, ograniczającymi efektywność i skutkującymi nierównowagą społeczno-ekonomiczną. „Wielki kryzys” stał się przyczyną odchodzenia od głęboko leseferystycznej polityki gospodarczej. Już wówczas rozumiano bowiem, że – jak potwierdziła historia systemów demokratycznych – „dobrobyt i bogactwo” są niezbędne z punktu widzenia konsolidacji (por. Berghahn, 2002, s. 5; Lipset, 1995, s. 82; Janczuk, 2021a, ss. 79–81). Wiedza ta zastosowana została praktycznie w drugiej połowie lat 40.; celem stało się zatem zapewnienie pokoju i dobrobytu jako wartości nadrzędnych, których realizacji miały służyć: demokratyzm i parlamentaryzm oraz gwarancje praw człowieka; liberalizm gospodarczy nakierowany na pełne zatrudnienie, minimalizację inflacji i podnoszenie standardów bytowych; kooperacja pomiędzy komplementarnymi systemami krajowymi. Było oczywiste, że pozwolić na wytworzenie i konsolidację takich systemów – a więc na zapobieżenie łańcuchowi wydarzeń podobnemu do tego z lat 20. i 30. – może jedynie wzmiankowana efektywność w wykonywaniu funkcji społecznych – dekartelizacja, współzależność międzynarodowa, konkurencyjność i odejście od protekcjonizmu (Berghahn, 2002, ss. 133–137). Nietrudno zauważyć, że przykład rosyjski obfituje w odmienności względem opisanego przez V. R. Berghahna stanu z Europy Zachodniej i USA. Nade wszystko brak jest uwarunkowań dla skutecznego wypełniania przez państwo rosyjskie funkcji regulacyjnej. Jest to niemożliwe z przyczyn leżących zarówno w zakresie diagnozowania problemów publicznych (takich jak np. korupcja, niegospodarność, nieuczciwe praktyki rynkowe; por. Zybala, 2012, ss. 49–50; Kraft, Furlong, 2017, s. 37), deliberacji (np. ze względu na ograniczenie swobód liberalnych), tworzenia regulacji (przede wszystkim z powodu powiązania interesów organów decyzyjnych, m.in. parlamentu, z podmiotami gospodarczymi i przestępczością zorganizowaną, a więc też z oligarchią) i ich wdrażania (administracja państwowa i sądownictwo powiązane są z przestępcami oraz biznesem; ponadto są również niedoinwestowane, skorumpowane i zdemoralizowane, niekompetentne i niegospodarne). Jak ustalono wcześniej, stanowi to wynik szerszego problemu, polegającego na prawidłowości, według której system ten pozbawiony jest skutecznej weryfikacji wyborczej, a więc czynnika splatającego interes publiczny z interesami władzy politycznej, i mechanizmów równoważenia władz – gdyż wszystkie jej gałęzie w istocie powiązane są z podobnymi grupami jednostek (a więc narzędzi kontroli i nadzoru zewnętrznego względem egzekutywy); wreszcie, skutecznych narzędzi weryfikacji działań personelu. W tym ostatnim przypadku zachowania korupcyjne – chociażby klientelizm czy nepotyzm – prowadzą do stanu, w którym efektywność działania w zakresie

formalnych funkcji władzy stanowi zagadnienie drugorzędne wobec osobistych powiązań i partykularnej opłacalności.

Wszystkie problemy opisane wcześniej można wyjaśnić za pomocą powyższej eksplanacji. Patologiczna „kultura dowodzenia”, brak kwalifikacji dowódców, surrealizm percepcji i zaangażowanie polityków w podejmowanie decyzji militarnych wynikają z rozwiązań systemowych, dotyczących organizacji (w tym umiejscowienia i roli w obrębie administracji państwowej) i sposobu funkcjonowania sił zbrojnych. Podobnie wyglądają przyczyny niskiej skuteczności działania pozostałej części personelu wojskowego, systemów logistycznych czy komunikacyjnych oraz nieodpowiedniej ilości, jakości i stanu środków technicznych. Są to konsekwencje długotrwałych zaniechań z okresu, kiedy siły zbrojne Rosji zarządzane były nieefektywnie, gdyż stanowiły przede wszystkim zaplecze polityczne i źródło dochodów oligarchów i przestępców. Surrealizm percepcji i nieadekwatność decyzji politycznych – w tym tych o wymiarze geopolitycznym – wynikają zarówno z gry interesów w obrębie grupy oligarchów, jak i z faktu, że (jak o systemach oligarchicznych pisze J. A. Winters – 2011, s. 21) typowym następstwem posiadania władzy jest dążenie do wytworzenia jej legitymacji (tutaj: formułowania „teorii, ideologii i norm”, służących ochronie własności oligarchów). W przypadku Rosji przybrało to postać narracji o mocarstwowości, potędze i wyższości cywilizacyjnej Federacji (szerzej zob. Janczuk, 2021b, ss. 171–185). Należy odnotować, że w sytuacji *de facto* monopolu informacyjnego władzy, ograniczenia deliberacji oraz braku skutecznych, wewnętrznych mechanizmów kontroli i nadzoru (a więc również diagnozowania własnych zdolności działania) nie jest wykluczone, że także grupa rządząca, podobnie jak przywołani wcześniej obserwatorzy, przeceniała potencjał militarny Rosji na początku 2021 r. Innymi słowy, problemy, w obliczu których na terytorium Ukrainy stanęły siły zbrojne Federacji Rosyjskiej, mają charakter systemowy – w szerokim znaczeniu, tzn. odnoszącym się do systemu politycznego jako całości. Patologiczna sytuacja w egzekutywie stanowi jedynie wynik wad reżimu, które sprzyjają zachowaniom (lub wręcz je wywołują) obliczonym raczej na realizowanie interesu indywidualnego aniżeli na wykonywanie funkcji państwa. Nieliberalny, niepraworządny i niedemokratyczny charakter ustroju Federacji Rosyjskiej doprowadził do sytuacji, w której możliwe było w zasadzie nieograniczone gromadzenie kapitału, a co za tym idzie – także wpływu na sposób rządzenia, przez grupę oligarchów. Sytuacja ta ma samonapędzający się charakter, sprawiający, że państwo, w którym grupa ta posiada zasadniczy wpływ na decydowanie polityczne, nie jest zdolne do takiego przeformułowania sposobu prowadzenia swojej polityki, aby była ona realizowana w sposób gwarantujący wykonywanie społecznych funkcji państwa. Zamiast tego służy ona przede wszystkim celom partykularnym oligarchii. Sprawia to, że system

Federacji Rosyjskiej ma nieefektywny charakter. Nieefektywność ta znajduje wyraz m.in. w sposobie prowadzenia polityki zagranicznej oraz militarnej, a także w stanie sfery bezpieczeństwa Rosji. Należy dodać, że w rzeczy samej „adaptacja defensywna” byłaby zaprzeczeniem tej sytuacji, wymuszając zmianę zasad formułowania celów i interesów władzy w taki sposób, aby uwzględniał on wpływ jej działań na wyniki wyborów, determinowane na drodze deliberacji z udziałem wielu podmiotów politycznych i niezależnych mediów, wspieranych przez społeczeństwo obywatelskie.

Krytyka wybranych elementów koncepcji „modernizacji defensywnej” Francisa Fukuyamy

Warstwa predykcyjna koncepcji Francisa Fukuyamy obarczona jest jednak zasadniczym problemem – zakłada, że przemiany zachodzące czy to w obrębie systemów politycznych, czy też pomiędzy kolejnymi reżimami, dążą do optymalizacji. Innymi słowy, są oparte na przesłankach racjonalnych w skali całej struktury społeczno-politycznej i społeczno-ekonomicznej. Wydaje się jednak, że założenie to nie wytrzymuje krytyki. Sam F. Fukuyama pośrednio odnotował tę jego właściwość, stwierdzając, że w dyktaturze personalistycznej, gdzie brak jest jednoznacznie określonego porządku sukcesji, po ewentualnej śmierci W. Putina wystąpiłby „szaleńczy wyścig po władzę pomiędzy wszystkimi tymi potężnymi oligarchami, głowami służb siłowych i wojskowymi. Po prostu brak jest drogi uporządkowanego przeprowadzenia [tej rywalizacji]” (Drolette, 2022).

Jak trafnie zauważa K. Kozłowski (2009, s. 51), przykładając teorię zmian międzyparadygmatycznych Thomasa S. Kuhna do kategorii rewolucji politycznej, w przypadku tej drugiej „wybór paradygmatu opiera się nie na wiedzy, lecz na wierze”; podczas gdy u T. S. Kuhna (2001, ss. 251–276) naukowe przemiany interparadygmatyczne zachodzą w oparciu o deliberację i kształtowanie opinii specjalistów. Oparcie presji na zmianę charakteru systemu raczej na narracji i oczekiwaniach aniżeli na jakiegokolwiek usystematyzowanej formie testowania paradygmatu stanowi także rozbieżność pomiędzy predykcją F. Fukuyamy a stanem rzeczywistym. Dodatkowo, jak wspomiano wcześniej, również kryteria podejmowania i ewaluacji decyzji politycznych – zwłaszcza w systemach autokratycznych – nie muszą być determinowane dążeniem do wytworzenia jakiegokolwiek stanu optimum w zakresie realizacji funkcji społecznych. Tak jak w oligarchiach omawianych przez J. A. Wintersa, tak również w przypadku władzy autokratycznej wiodącą determinantą działań centralnych ośrodków decyzyjnych (pozbawionych cyklicznej weryfikacji wyborczej) staje się realizacja interesu partykularnego grupy rządzącej. Skoro proponowany przez

F. Fukuyamę najważniejszy ze sposobów zwiększania długookresowej efektywności, tzn. „modernizacja defensywna”, wiąże się z utratą władzy autokratycznej, to równie, a nawet bardziej opłacalna dla ośrodka rządzącego staje się próba utrzymania stabilności systemu metodami abstrahującymi od legitymizacji władzy (por. Janczuk, 2021a, ss. 72–74). Jak wspomniano, zwiększa ona – oczywiście – ryzyko finalnego fiaska reżimu (i zastąpienia go innym – por. Pietraś, 2004, ss. 15–17), w przeciwieństwie jednak do przyzwolenia na „modernizację defensywną” stwarza ona też szansę przynajmniej czasowego utrzymania pełni władzy⁸. Dopóki więc deficyt zasobów pozwalających na podtrzymywanie stabilizacji metodami pozalegitymizacyjnymi nie grozi fiaskiem systemu, tzn. całkowitą utratą kontroli nad sytuacją w kraju, racjonalnym wyborem grupy rządzącej jest raczej zaniechanie „adaptacji defensywnej”. Dopiero wówczas, gdy staje się oczywiste, że wyczerpują się możliwości podtrzymywania takiego *status quo*, najbardziej opłacalne staje się skanalizowanie presji społecznej poprzez pokojowe przekazanie władzy. Należy jednak odnotować, że ośrodki decyzyjne – zwłaszcza funkcjonujące w warunkach braku swobód liberalnych – stale narażone są na ryzyko „adaptacji surrealistycznej”, tzn. wytworzenia percepcji stanu faktycznego odbiegającej od rzeczywistości. Prowadzi to do podejmowania decyzji politycznych w oderwaniu od uwarunkowań (por. Pietraś, 2004, ss. 15–17) – a więc do zaniechania lub nieprawidłowego przebiegu „modernizacji defensywnej” nawet wówczas, gdy okazuje się ona jedyną drogą do zachowania fizycznego bezpieczeństwa personelu władzy. Gdyby nie powyższa niedoskonałość koncepcji F. Fukuyamy, tzn. gdyby władza polityczna dokonywała ewaluacji możliwych wariantów postępowania w oparciu o dobro wspólne oraz o trafną percepcję stanu środowiska, reżimy autokratyczne w XXI w. by nie istniały. Z pewnością nie dochodziłoby także wówczas do, skądinąd historycznie bardzo licznych, przypadków opóźniania bądź niewłaściwego prowadzenia reform do tego stopnia, że następstwem stawały się rewolucje polityczne. I wreszcie, również cytowany autor nie dostrzegałby wówczas, wspomnianej na wstępie, konieczności doprecyzowania, że predykcyjna trafność jego teorii winna być oceniana na podstawie długookresowego, zagregowanego trendu.

W zakresie tego ostatniego zastrzeżenia warto zauważyć, że także podejście oparte na wielokrotnym powtarzaniu zmian interparadygmatycznych, tzn. przemian

⁸ Jak należy zauważyć, nawet w przypadku „refolucji” (zob. szerzej np. Kozłowski, 2012, s. 39), a więc przemian o bezkrwawym charakterze – w której, co do zasady, bezpieczeństwo fizyczne dotychczasowych elit rządzących nie jest zagrożone – „adaptacja defensywna” wiąże się ze zmniejszeniem dotychczasowego zakresu władzy politycznej. Nawet wówczas, gdy – jak w Polsce w 1993 r. – personel *ancien régime* ponownie uzyska władzę w zgodzie z demokratycznymi procedurami i instytucjami, to – z istoty „modernizacji defensywnej” – nie będzie to już władza autokratyczna (a więc zostanie ograniczona przez mechanizmy takie jak rządy prawa czy podział i równoważenie władz).

tożsamości systemu, aż do uzyskania długoterminowej efektywności w realizacji funkcji społecznych (a więc systemu rynkowego i liberalno-demokratycznego), nie stanowi wystarczającego uzasadnienia predykcyjnej trafności teorii. Po pierwsze, reżimy autokratyczne, nawet korzystając w przeważającej części z metod odnoszących się albo do narzędzi pozalegitymizacyjnych, albo opartych na legitymizacji uzyskanej dzięki adaptacji surrealistycznej (tzn. np. przy użyciu propagandy; zob. szerzej Janczuk, 2021a, s. 73), niejednokrotnie są w stanie zachowywać względną stabilność przez dłuższy czas. Wdrażanie „adaptacji defensywnej” tym sposobem stanowiłoby więc proces niezwykle długotrwały, a do tego – oparty na *de facto* losowości kolejnych iteracji. Po drugie, jak wynika chociażby z informacji tutaj przytoczonych, wpływ niedemokratycznego i nieliberalnego *ancien régime* nie kończy się bynajmniej w chwili jego upadku. Przeciwnie, jego społeczne konsekwencje (np. w sferze kultury politycznej) raczej utrudniają, aniżeli ułatwiają, budowę stabilnego systemu liberalno-demokratycznego (np. Müller, 2004, ss. 95–100; Jakubowska-Branicka, 2007, ss. 165–167). Stąd też brak konsolidacji u początku nowego reżimu, konieczność zapewnienia efektywności społeczno-ekonomicznej do momentu konsolidacji oraz popularność zaniechania transformacji przed jej finalizacją.

Należy zatem stwierdzić, że podejście F. Fukuyamy ma – gdy mowa jest o wyizolowanych przypadkach, jak w niniejszym tekście – znacznie większy walor eksplanacyjny aniżeli prognostyczny. Nie jest jednak całkowicie pozbawiona tego ostatniego w skali systemu międzynarodowego. Wówczas bowiem fakt, że systemy liberalno-demokratyczne i rynkowe, w szczególności skonsolidowane, cechują się większym prawdopodobieństwem przetrwania aniżeli reżimy pozbawione autonomicznej stabilizacji, sprawia, że w bardzo długiej perspektywie ich udział w ogólnej liczbie systemów politycznych na świecie może rosnąć. Niemniej nadużyciem byłoby stwierdzenie, że konkretny spośród nich (tutaj system Federacji Rosyjskiej) w możliwej do przewidzenia przyszłości, ze względu na konieczność „modernizacji defensywnej”, ulegnie demokratyzacji czy liberalizacji. Zarówno jego działania po stronie mechanizmów wewnętrznych (decyzyjnych), jak i otaczających go uwarunkowań środowiskowych, mają charakter turbulentny i sprzyjający surrealizmowi percepcji. Innymi słowy, efektywność realizacji społecznych funkcji państwa, jako determinanta centralnych procesów decydowania politycznego, ma w nim charakter drugorzędny. System ten, biorąc pod uwagę wcześniejsze komentarze odnoszące się do wytwarzania legitymizacji na gruncie surrealizmu percepcji społecznej oraz stabilizacji metodami pozalegitymizacyjnymi, może być w stanie przetrwać okres wykraczający poza możliwą do przewidzenia przyszłość. Co więcej, nawet w przypadku jego zniszczenia, w wyniku oddziaływania bodźców środowiskowych o intensywności przekraczającej zdolności adaptacyjne, opisywany sposób obierania kierunku zmiany

interparadygmatycznej nie gwarantuje, że nowy reżim będzie się cechował większą efektywnością (a tym bardziej, że będzie konkretnym spośród możliwego zbioru systemów bardziej efektywnych, tzn. reżimem bardziej liberalnym).

Podsumowując, na podstawie przyłożenia koncepcji F. Fukuyamy do współczesnej Federacji Rosyjskiej – a zwłaszcza skuteczności jej działań zbrojnych w Ukrainie – można wnioskować jedynie o źródłach słabości Rosji, a nie o jej przyszłości.

Zakończenie

Wydaje się zatem, że mechanizm, w ramach którego wytworzona została bieżąca sytuacja – tj. niska efektywność działań rosyjskich, nieprzystająca do nakładów i różnicy potencjałów stron konfliktu – zdaje się potwierdzać tezę o „adaptacji defensywnej”. Niski poziom efektywności, w tym także gospodarczej, wynika przede wszystkim z braku wydajności ekonomicznej (powodowanego korupcją, klientelizmem, popularnością malwersacji i niegospodarności) i specyfiki podejmowania decyzji, typowej dla reżimów „oligarchii sułtanistycznej”. Demoralizacja, niekompetencja, defetyzm itp. zjawiska również nie stanowią oznaki prawidłowo zorganizowanych i zarządzanych sił zbrojnych. Wszystkie te aspekty są jednak, co najmniej, silnie pogłębiane przez nieefektywny charakter samego systemu politycznego, którego główne wady można powiązać z brakiem jawności i kontroli zewnętrznej, brakiem swobody deliberacji, a nade wszystko – brakiem procedur weryfikacji wyborczej, a więc instytucji demokratycznych. Wydaje się wręcz, że brak demokratyzmu stoi u źródeł obecnego stanu reżimu – uniemożliwił on bowiem skuteczną presję na dobrą regulację, a tym bardziej implementację takiej polityki. Innymi słowy, w tym sensie F. Fukuyama sformułował teorię cechującą się potencjałem predykcyjnym, lecz nie prognostycznym.

Co do prognostyki, F. Fukuyama przekonuje, że w długiej perspektywie państwa autokratyczne będą zmuszone do demokratyzacji i liberalizacji, gdyż zwiększenie efektywności realizacji ich funkcji okaże się konieczne do efektywnego udziału w rywalizacji. Sam charakter wspomnianego procesu sprawia bowiem, że procesy decydowania politycznego w państwach niedemokratycznych nie opierają się na założeniu, że głównym ich celem powinna być maksymalizacja efektywności (kryterium to zastępowane jest interesami partykularnymi, zgodnością z doktrynami politycznymi i religijnymi, wolą jednostek sprawujących władzę). Innymi słowy, przypisanie im racjonalności jako wiodącej determinanty może wydawać się błędne.

Wreszcie, na podstawie powyższego wywodu można również pokusić się o sformułowanie uogólnienia, że przymusem, liczebnością personelu, tonażem sprzętu,

ideologią i propagandą nie da się zastąpić racjonalnego myślenia, działania zgodnego z zasadami sztuki, wiedzy, umiejętności, uczciwości i obiektywnego nadzoru. Systemy administracyjne, jeżeli mają utrzymywać efektywność i stabilność w długim okresie, muszą być oparte na solidnej podstawie wspólnych (społecznych, intersubiektywnych) wartości, równoważenia i umiarkowania oraz zasad i procedur gwarantujących uwzględnianie wymogów legalności, celowości, skuteczności i gospodarności. Wszelkie inne rozwiązania co najmniej nie gwarantują długoterminowej stabilizacji, przez co są bardziej, aniżeli systemy liberalno-demokratyczne, narażone na negatywne oddziaływanie adaptacji defensywnej. W perspektywie międzynarodowej fakt ten stanowi źródło przewagi konkurencyjnej struktur euroatlantyckich, ale także państw takich jak Ukraina, które deklarując drogę demokratyczną i rynkową, zdołały skutecznie wykorzystać często pomijany (gdyż trudno kwantyfikowalny) składnik potencjału. Tym sposobem rdzeniowe wartości liberalnej demokracji okazują się bynajmniej nie mieć jedynie charakteru autotelicznego. Nabierają bowiem znaczenia pragmatycznego, stając się elementem wzmacniającym pozycję podmiotów stojących na stanowisku samostanowienia i ludowładztwa.

Bibliografia:

- Arhipowa, A., Reszka, P. (2022.04.06). Żelazem i mięsem. *Polityka*, 15(3358), 20–23.
- Axe, D. (2022). *The Russian Army Is Running Out of Trucks for Its War in Ukraine*. Pobrane z: <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2022/03/18/as-predicted-the-russian-army-is-running-out-of-trucks-for-its-war-in-ukraine/?sh=17c0a18b577c>.
- Balevic, K. (2022). *Pentagon official says Russian troops have 'deliberately punched holes' in their own gas tanks in apparent attempts to avoid combat as morale declines: report*. Pobrane z: <https://www.businessinsider.com/russian-troops-have-punched-holes-their-own-gas-tanks-2022-3?IR=T>.
- Berghahn, V. R. (2002). *Europe in the Era of Two World Wars. From Militarism and Genocide to Civil Society. 1900–1950*. Princeton–Oxford: Princeton University Press.
- Bichta, T., Podolak, M., Żmigrodzki, M. (2013). Zasady konstytucyjno-prawne państw demokratycznych. W: M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska (red.). *Współczesne systemy polityczne* (ss. 25–34). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bowen, A. S. (2022). *Report to Congress on Military, Intelligence Issues on Russian Invasion of Ukraine*. Pobrane z: <https://news.usni.org/2022/09/20/report-to-congress-on-military-intelligence-issues-on-russian-invasion-of-ukraine>
- Buszujew, M. (2022). *Fukuyama: Rosja przypomina nazistowskie Niemcy. Powrót Trumpa rozwiązałby wszystkie problemy Putina*. Pobrane z: <https://next.gazeta.pl/next/7,168930,28731284,fukuyama-rosja-przypomina-nazistowskie-niemcy-powrot-trumpa.html>
- Cenzor.net. (2022). *Čerez logistični problemy, armia RF legalizuje maroderstvo – GUR*

- Minoborony*. Pobrane z: https://censor.net/ua/news/3324277/cherez_logistychni_problemy_armiya_rf_legalizuye_maroderstvo_gur_minoborony.
- Chua, D. (2003). Tax Reform in Russia. W: D. Owen, D. O. Robinson (red.). *Russia Rebounds* (ss. 77–98). Washington: International Monetary Fund.
- Dalsjö, R., Johnson, M., Norberg, J. (2022). A Brutal Examination: Russian Military Capability in Light of the Ukraine War. *Survival. Global Politics and Strategy*, 64(3), 7–28. DOI: <https://doi.org/10.1080/00396338.2022.2078044>.
- Davydenko, D., Khvostova, M., Lymar, O. (2022). *Lessons for the West: Russia's military failures in Ukraine*. Pobrane z: <https://ecfr.eu/article/lessons-for-the-west-russias-military-failures-in-ukraine/>.
- Defence Connect. (2022). *Poorly made Chinese tires – A new theory on Russia's slow advance*. Pobrane z: <https://www.defenceconnect.com.au/land-amphibious/9612-poorly-made-chinese-tires-a-new-theory-on-russia-s-slow-advance>.
- Dresch, M., Carroll, R. (2022). *Russian troops demoralised seeing 'so many corpses' beg to go home in leaked calls*. Pobrane z: <https://www.dailyrecord.co.uk/news/uk-world-news/russian-troops-demoralised-seeing-so-26410613>.
- Drolette, D. Jr. (2022). *"It's a different kind of world we're living in now" – Interview with political scientist Francis Fukuyama*. Pobrane z: <https://thebulletin.org/premium/2022-11/its-a-different-kind-of-world-were-living-in-now-interview-with-political-scientist-francis-fukuyama/>.
- Fiszer, M. (2022). *Dwunasty dzień wojny. Rosjanom siadła logistyka*. Pobrane z: https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2157311,1,dwunasty-dzien-wojny-rosjanom-siadla-logistyka.read?fbclid=IwAR3iTlaeU04F_J_NyEDwxCdetrV0DRY8-cW__jH8B-jjXQyoVOsCOfybB1Ak.
- Freedom House. (2022). *Explore the Map*. Pobrane z: <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=nit&year=2022>.
- Fukuyama, F. (1989a). *A Reply to My Critics*. Pobrane z: http://www.wesjones.com/eoh_reply.htm.
- Fukuyama, F. (1989b). *The End of History?* Pobrane z: <http://www.wesjones.com/eoh.htm>.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Macmillan.
- Fukuyama, F. (2022). *Why Ukraine Will Win*. Pobrane z: <https://www.journalofdemocracy.org/why-ukraine-will-win/>.
- Gaddy, C. G., Gale, W. G. (2005). *Demythologizing the Russian Flat Tax*. Pobrane z: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/20050314gaddygale.pdf>.
- Galeotti, M. (2020). *Wory. Tajemnice rosyjskiej supermafii*. Kraków: Znak.
- Gatopoulos, A. (2022). *Six months of war in Ukraine: Five key military takeaways*. Pobrane z: <https://www.aljazeera.com/features/2022/8/24/six-months-of-war-in-ukraine-five-key-military-takeaways>.
- Global Firepower. (2023). *2023 Military Strength Ranking*. Pobrane z: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>.
- Główczyk, J. (2000). *Uniwersalny słownik ekonomiczny*. Warszawa: Fundacja Innowacja, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna.
- Grozev, H. (2022a). *Trophy Russian army...* Pobrane z: <https://twitter.com/christogrozev/status/1498421431079735297>.

- Grozev, H. (2022b). *The idiots tried...* Pobrane z: <https://twitter.com/christogrozev/status/1500978613113524229>.
- Grozev, H. i in. (2022). *Lider Bellingcat Grozev. Panika v Kremle, vojna zakončitsâ čerez nedelû, âdernaâ bomba na Polšu*. Pobrane z: <https://www.youtube.com/watch?v=KIR3kJEBqmw>.
- Hansen, M. H. (2010). The Mixed Constitution versus the Separation of Powers: Aristocratic Aspects of Modern Democracy. *History of Political Thought*, 31(3), 509–531.
- Harding, L. (2022). *Demoralised Russian soldiers tell of anger at being 'duped' into war*. Pobrane z: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/04/russian-soldiers-ukraine-anger-duped-into-war>.
- HoldLow81. (2022). *Russian soldier spotted...* Pobrane z: https://www.reddit.com/r/Hunt-Showdown/comments/t8rqz7/russian_soldier_spotted_with_a_mosin_nagant_1891/.
- Huntington, S. P. (1997). *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.
- Jakubowska-Branicka, I. (2007). O społeczeństwie demokratycznym i mowie ekskluzywnej. *Forum Politologiczne*, 6, 143–168.
- Janczuk, A. (2021a). Legitymizacja władzy politycznej jako uwarunkowanie stabilności i bezpieczeństwa – model systemowy. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 27(1), 67–86. DOI: <https://doi.org/10.17951/k.2021.28.1.67-86>.
- Janczuk, A. (2021b). Dyplomacja publiczna w wybranych dokumentach koncepcyjnych Federacji Rosyjskiej w latach 1991–2016. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*, 7(1), 163–188. DOI: <https://doi.org/10.17951/we.2021.7.1.163-188>.
- Jones, S. G. (2022). *Russia's Ill-Fated Invasion of Ukraine: Lessons in Modern Warfare*. Pobrane z: <https://www.csis.org/analysis/russias-ill-fated-invasion-ukraine-lessons-modern-warfare>.
- Kaonga, G. (2022). *Captured Russian Soldier Says They Are Demoralized: 'We Do Not Want This War'*. Pobrane z: <https://www.newsweek.com/captured-russian-soldier-demoralized-war-troops-ukraine-russia-invasion-1683077>.
- Kiczma, Ł., Sułek, M. (2020). *Potęga państw 2020. Rankingi potęgometryczne*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Klebnikov, P. (2010). *Ojciec chrzestny Kremla. Rosja w dobie gangsterskiego kapitalizmu*. Warszawa: Scholar.
- Kowalska, M. (2007). System polityczny Federacji Rosyjskiej. W: M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska (red.). *Współczesne systemy polityczne* (ss. 123–143). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kozłowski, K. (2009). *Revolucja tulipanów w Kirgistanie. Geneza, przebieg, następstwa*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Kozłowski, K. (2012). *Kolory rewolucji*. Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Kraft, M. E., Furlong, S. R. (2018). *Public Policy. Politics, Analysis, and Alternatives*. Thousand Oaks–London–New Delhi–Singapore: SAGE Publications – CQ Press.
- Kuhn, T. S. (2001). *Struktura rewolucji naukowych*. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Levitt, T., McCullough, C. (2022). *'Russian soldiers took over my farm': the battle for food supplies in Ukraine*. Pobrane z: <https://www.theguardian.com/environment/2022/mar/16/russian-soldiers-took-over-farm-battle-food-supplies-ukraine>.

- Lipset, S. M. (1995). *Homo politicus: społeczne podstawy polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Marczewska-Rytko, M. (2010). *Religia i polityka w globalizującym się świecie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Matlak, M. i in. (2022). In *Conversation with Francis Fukuyama: "Russia Would Not Have Invaded Ukraine If It Had Been a Democracy"*. Pobrane z: <https://revdem.ceu.edu/2022/09/19/in-conversation-with-francis-fukuyama-russia-would-not-have-invaded-ukraine-if-it-had-been-a-democracy/>.
- Moss, S. (2022). *Ukraine: Russian military's own encrypted phones impacted after destroying 3G/4G towers, allowing comms to be intercepted*. Pobrane z: <https://www.datacenterdynamics.com/en/news/ukraine-russian-militarys-own-encrypted-phones-impacted-after-destroying-3g4g-towers-allowing-comms-to-be-intercepted/>.
- Müller, A. (2004). *Od autorytaryzmu do demokracji. Transformacja ustrojowa na przykładzie Polski i Hiszpanii*. Toruń: Mado.
- Musumeci, N. (2022). *Zelensky says Russian forces are 'tired' and 'demoralized' as he speaks about the future of Ukraine beyond 'victory' in war*. Pobrane z: <https://www.businessinsider.com/zelensky-says-russian-forces-attacking-ukraine-are-tired-demoralized-2022-3?IR=T>.
- Nexta. (2022). *The #Ukrainian military showed...* Pobrane z: https://twitter.com/nexta_tv/status/1498409763171885062.
- Niemczyk, P. (2022). *Kremlowskie porachunki po inwazji: polowanie na kozła ofiarnego*. Pobrane z: <https://wyborcza.pl/7,75968,28208933,kremlowskie-porachunki-po-inwazji-polowanie-na-kozla-ofiarnego.html#S.DT-K.C-B.3-L.4.maly>.
- Pańków, W. (1982). The Roots of "The Polish Summer": A Crisis of the System of Power. *Sisiphus. Sociological Studies*, 3, 33–47.
- Pass, C. (1991). *The HarperCollins Dictionary of Economics*. New York: Harper Perennial.
- Pastuhov, V. (2017). *Ponâtijsjaâ Konstituciâ. Original'nyj tekst s predisloviem papy-osnovatelâ*. Pobrane z: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/01/23/71246-ponyatiynaya-konstitutsiya-originalnyy-tekst-s-predisloviem-papy-osnovatelya>.
- Pavroz, A. (2017). Corruption-oriented Model of Governance in Contemporary Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 50(2), 145–155. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2017.05.005>.
- Pietraś, Z. J. (1990). Koncepcje adaptacji politycznej. W: Z. J. Pietraś, A. Dumala (red.). *Mechanizmy adaptacji politycznej państwa* (ss. 123–158). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Pietraś, Z. J. (2004). Teoria adaptacji politycznej państwa. W: A. Ziętek, K. Stachurska (red.). *Adaptacja wartości europejskich w państwach islamu* (ss. 11–28). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Reporters Without Borders. (2022). *Index*. Pobrane z: <https://rsf.org/en/index>.
- Shultz, R. H., Brimelow, B. (2022). *Russia's Potemkin Army*. Pobrane z: <https://mwi.usma.edu/russias-potemkin-army/>.
- SIPRI. (2023). *SIPRI Military Expenditure Database*. Pobrane z: <https://milex.sipri.org/sipri>.
- Sokół, W. (2014). Legitymizacja systemu politycznego w Drugiej Rzeczypospolitej jako element bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. W: E. Maj i in. (red.). *Sen o potęgę. Bezpieczeństwo, suwerenność, mocarstwowość* (ss. 37–61). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Steinbuch, Y. (2022). *Demoralized Russian troops reportedly shoot themselves in legs to avoid*

- fighting*. Pobrane z: <https://nypost.com/2022/03/18/russian-troops-reportedly-shooting-themselves-in-the-legs-to-avoid-fighting/>.
- Stephenson, S. (2015). *Gangs of Russia. From the Streets to the Corridors of Power*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Suciu, P. (2022). *Some Really Old Weapons Are Making a Comeback in Ukraine*. Pobrane z: <https://www.19fortyfive.com/2022/03/some-really-old-weapons-are-making-a-comeback-in-ukraine/>.
- Telenko, T. (2022a). *This is a thread...* Pobrane z: https://twitter.com/TrentTelenko/status/1499164245250002944?ref_src=twsrc%5Etfw.
- Telenko, T. (2022b). *Look at the tires...* Pobrane z: <https://twitter.com/TrentTelenko/status/1499763286392385541>.
- Winters, J. A. (2011). *Oligarchy*. New York: Cambridge University Press.
- Wprost. (2022). *Władimir Putin wściekły na rosyjski wywiad. Szefowie FSB mieli trafić do aresztu domowego*. Pobrane z: <https://www.wprost.pl/polityka/10655104/wladimir-putin-wsciekly-na-rosyjski-wywiad-szefowie-fsb-mieli-trafic-do-aresztu-domowego.html>.
- Xudosi, A. (2022). *Seems like Russian...* Pobrane z: https://twitter.com/Arslon_Xudosi/status/1501163700878995456.
- Zagorodnyuk, A. (2022). *Ukrainian victory shatters Russia's reputation as a military superpower*. Pobrane z: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukrainian-victory-shatters-russias-reputation-as-a-military-superpower/>.
- Zybała, A. (2012). *Polityki publiczne. Doświadczenia w tworzeniu i wykonywaniu programów publicznych w Polsce i w innych krajach*. Warszawa: KSAP.